

Časopis za poslovnu teoriju i praksu
Rad primljen: 29.04.2022.
Rad odobren: 05.05.2022.

UDK 338.124.4:330.554(4-672EU)
DOI 10.7251/POS2228183V
COBISS.RS-ID 136422145
Pregledni rad

Vidović Nikola, METRICS Consulting d.o.o. Banja Luka, Bosna i Hercegovina,
nikola.vidovic@metricsconsulting.ba
Amidžić Nikola, „OPTIMA Grupa“ d.o.o. Beograd, Srbija
Prerad Marija, METRICS Consulting d.o.o. Banja Luka, Bosna i Hercegovina

PERSPEKTIVE I IZAZOVI ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA U SVJETLU STRUKTURNIH PROMJENA U GLOBALNOJ EKONOMIJI

Rezime: Zapadni Balkan je ekonomski i politički prostor koji čine zemlje u razvoju, kandidati i potencijalni kandidati za članstvo u EU. Za ove zemlje je izuzetno bitno da identifikuju globalne ekonomske i političke promjene, kako bi mogle prilagoditi svoje ekonomske strategije i profitirati od tih promjena te tako poboljšati svoj ekonomski položaj i približiti se grupi razvijenih zemalja. U radu se istraživalo koja su to ključna globalna ekonomska pomijaranja i kakve posljedice imaju po zemlje Zapadnog Balkana. Nakon toga identifikovani su osnovni problemi u ekonomijama zemalja Zapadnog Balkana. Zatim se identifikovalo koje su ključne oblasti za budućnost ekonomija zemalja Zapadnog Balkana i objasnilo kako treba da se prilagode i iskoriste prilike u tim oblastima, kako bi odgovorili na globalna pomijaranja. Osnovne preporuke odnose se na ekonomiju znanja i kreiranje više dodate vrijednosti, zelenu ekonomiju, geopolitičko pozicioniranje i ulogu u globalnim lancima snabdijevanja. Najznačajniji sektori za ove zemlje u budućnosti treba da budu informacione tehnologije, energetika, prehrambena industrija i automobilska industrija.

Ključne riječi: Zapadni Balkan, globalna ekonomska pomijaranja, ekonomija znanja, konkurentnost, Evropska unija

JEL klasifikacija: F60, O20

UVOD

Svrha ovog istraživanja je definisanje društveno-ekonomskih promjena koje imaju reperkusije na zemlje Zapadnog Balkana (WB6), kao i shvatanje njegove uloge u globalizaciji, ali i u rastu i razvoju Jugoistočne Evrope, kako bi mogle prilagoditi svoje strategije i profitirati od tih promjena. Ovaj rad predstavlja sintezu odabranih makroekonomskih indikatora i preporuka kontrolisanja budućih globalnih kretanja.

U sve složenijim i dinamičnijim uslovima privređivanja, neophodno je pratiti nove strateške pravce u svijetu ekonomskih promjena, jer oni obezbjeđuju dugoročan i stabilan razvoj određene privrede. Uspjeh ekonomske politike neke zemlje zasnovan je na efektivnim, pravovremenim i usklađenim strategijama, koje mogu obezbijediti održivi razvoj.

Literatura pruža dokaze da procesi (re)konekcija, odnosno, integracija, utiču na intenzitet ekonomskog rasta i razvoja, predstavljen bruto domaćim proizvodom, tj. sumom filnalnih dobara i usluga proizvedenih u jednoj ekonomiji tokom određenog vremenskog perioda.

Cilj ovog rada je da predstavimo pojam Zapadnog Balkana, zašto je ovaj koncept dobio na važnosti i kako je nastao. U nastavku, nastojimo da identifikujemo koje su to promjene i bitna globalna

pomijeranja koja imaju implikacije na ekonomiju i zemlje WB6. To je ujedno istraživačko pitanje za prvi dio rada i ono je vrlo važno s obzirom na nepovoljne događaje na svjetskom tržištu. Istraživačka pitanja se pretvaraju u ciljeve istraživanja koji su predstavljeni u nastavku. Nadalje, ukoliko se utvrdi da postoje trendovi čiji je intenzitet toliko veliki da se ne mogu zaustaviti, može se postaviti pitanje postoji li mogućnost razvijanja takvog modela rasta koji će pomoći kreatorima ekonomske politike da odaberu adekvatan pristup koji bi bio u funkciji trenutnih jedinstvenih privrednih okolnosti.

Dobijanje odgovora na prethodna pitanja zahtijeva obradu različitih tema. Generalno, postoje osjetni problemi u kvantifikovanju uticaja ovih pomijeranja na rast i razvoj. Zbog toga je nužan kvalitativni pristup u kombinaciji sa deskriptivnom statistikom koji može poslužiti za evaluaciju (ne)uspjeha Zapadnog Balkana te na osnovu toga donošenje zaključaka o opravdanosti korišćenja ovog krovnog identiteta. Literatura na ovu temu uključuje empirijska istraživanja, različite statistike, strategije i druge naučne tekstove.

Drugi cilj istraživanja je definisanje strateških pravaca, odnosno šta zemlje Zapadnog Balkana treba da rade kako bi prilagodile svoje ekonomske politike radi povećanja životnog standarda svog stanovništva. U tom dijelu težimo da predložimo konkretna rješenja i poteze koje treba da povuku nacionalni autoriteti zemalja Zapadnog Balkana. Trenutni model rasta zasniva se na regionalnim operativnim programima koji nisu strukturirani na način da se iskoriste spomenute promjene. Iskra koja može pokrenuti inicijativu promjene modela rasta je činjenica da sve zemlje WB6 imaju status kandidata ili potencijalnog kandidata i posljedično imaju pristup finansijama EU, pri čemu bi u slučaju punopravnog članstva lepeza fondova bila još šarolikija (ipak pristup nekim fondovima bi se ograničio zbog gubitka statusa kandidata/potencijalnog kandidata). Međutim, lako se može desiti suprotno, odnosno da se ova grupa zemalja ušuška u komforu pristupa jeftinim sredstvima, jer je Evropska komisija u okviru Višegodišnjeg finansijokog okvira (VFO) za period 2021-2027. predvidjela udvostručenje bespovratnih sredstava kroz Investicioni okvir za Zapadni Balkan.

Zemlje Zapadnog Balkana (Srbija, Albanija, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Bosna i Hercegovina i Kosovo* (u skladu sa rezolucijom Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija br. 1244)) značajno kaskaju za članicama Evropske unije i za drugim razvijenim ostatkom svijeta. Sve ove zemlje teže ka evropskim integracijama i približavaju se svjetskim standardima koje su mnoge zemlje dosta ranije usvojile. Zapadni Balkan je sintagma novijeg datuma, a „koju je u upotrebu uvela Evropska unija definišući svoju strategiju kroz poseban program ekonomske, finansijske, političke, ekspertske i druge pomoći prema tom dijelu Balkana. Zapadni Balkan nije geopolitička, ni geostrateška kategorija. On je isključivo praktični političko-ekonomski termin, odnosno zajedničko određenje za jedan dio država regiona jugoistoka Evrope“ (Vuletić 2018).

1. PREGLED LITERATURE

Tokom proteklih 20 godina literatura na ovu temu se konstantno povećavala. Ovo i nije začuđujuće ukoliko se uzme u obzir potencijal ovog regiona, ali i čitavog Balkanskog poluostrva (Zeneli 2014). Velike sile svijeta su zainteresovane za svoje prisustvo na ovom prostoru kako ekonomsko, tako i političko, jer po mnogima, uticaj ove dvije oblasti je isprepletan (Gupta i Madhavan i Blee 1998; Miljković i Rimal 2008; Jong-A-Pin 2009; Kirikkaleli 2016). Brojna istraživanja, koja su u nastavku pomenuta, su se bavila mogućnostima iskorištavanja globalnih ekonomskih pomijeranja, kako bi se stvorile preporuke liderima zemlja, naročito grupe zemalja u razvoju kakve su i zemlje WB6.

Region Zapadnog Balkana je veoma kulturno fragmentisan i naglašava se istorijski značaj ovog regiona i važnosti ove geostrategijske pozicije, jer on predstavlja most između Istoka i Zapada. Ovo je region kojeg odlikuje visok stepen heterogenosti i Zapadni Balkan predstavlja geografsku vezu Istočnog i Zapadnog Mediterana, njegovo kulturno nasljeđe je postalo jedinstveni spoj civilizacija koje su se nadmetale za ovaj dio Evrope. Prilikom kreiranja ekonomskih politika, ali i

utvrđivanja mogućnosti korišćenja najnovijih impulsa u svjetskoj ekonomiji potrebno je ovo imati na umu. U nastavku odjeljka izvršen je kratak pregled literature i različitih istraživanja sa akcentom na trenutno stanje u regionu kao i aktivnosti koje je potrebno sprovoditi radi intenziviranja procesa integracija, prelaska na ekonomiju znanja, zelenu ekonomiju i jačanja konkurentnosti. Nadalje, suština ekonomije znanja jeste, prije svega, u tome da kreira inovacije, a putem inovacija da se stvara i održava konkurentna prednost. Naučna istraživanja, tehnološki razvoj i inovacije su nalaze u srcu ekonomije znanja i jedan su od glavnih stubova Lisabonskog procesa. Svih 6 zemalja Zapadnog Balkana žele postati punopravne zemlje članice Evropske unije, ali se suočavaju sa velikim izazovima konvergencije. „Zemlje WB6 se nalaze u završnim procesima tranzicije, ali i nekoj od faza prispupanja EU“ (Erić i Popović i Stanković 2017). Neke zemlje su već članice – Hrvatska, dok su države kandidatkinje Srbija, Albanija, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, a Bosna i Hercegovina i Kosovo* potencijalni kandidati. Kao ključni razlog ovog gepa smatra se nedostatak konkurentnosti na međunarodnom tržištu kod većine zemalja Zapadnog Balkana koji uzrokuje i problem u privlačenju stranih investicija kako po pitanju njihovog iznosa, tako i po pitanju strukture (Estrin i Uvalic 2016). Sa prethodnim stavovima saglasan je i Michael E. Porter, koji kaže da „tradicionalni faktori proizvodnje (zemlja, rad, kapital) nisu dovoljni u savremenim uslovima poslovanja da zemlja postane konkurentna. Klasična teorija ne može dati pune odgovore na koji način u uslovima globalizacije zemlja može postati bogata“ (Porter 1990). Zbog toga je akcent na jačanju konkurentnosti ekonomija Zapadnog Balkana. Osnovni cilj svake zemlje bi trebao biti podizanje životnog standarda, a životni standard uslovljen je produktivnošću posmatrane ekonomije. Povećanje produktivnosti posljedično dovodi do rasta ličnih primanja, atraktivnosti ulaganja te višeg životnog standarda. Može se zaključiti koliko je bitna upravo spomenuta nacionalna konkurentnost ili u slučaju integrisanja regionalna konkurentnost. Koliko je važno traganje za novim poslovnim šansama, preispitivanje postojećih obrazaca i proaktivno djelovanje zemalja Zapadnog Balkana ističe i sam Porter koji kaže: „Da nacionalno blagostanje nije naslijeđeno već stvoreno strateškim izborima“ (Porter 1990). Bartlett i Prica smatraju da su intenzivni procesi liberalizacije međunarodne trgovine, započeti 2001. godine doveli do „brzog rasta obima spoljnotrgovinske razmjene zemalja Zapadnog Balkana pri čemu intenzitet rasta izvoza nije pratio brzinu rasta uvoza, što je dovelo do povećanja spoljnotrgovinskog deficita“ (Bartlett i Prica 2011). Činjenica je da je ovaj region privukao značajne strane direktne investicije u proteklih 20 godina koje su bile podstaknute stabilizacijom političke situacije, masovnom privatizacijom preduzeća i banaka, kao i poboljšanim izgledima za pristupanje EU, ali prostora za napredak još uvijek ima. To potvrđuje i stav Estina i Uvalića jer navode da: „Region Zapadnog Balkana karakteriše: fragmentacija regiona, mala veličina ekonomija zemalja Zapadnog Balkana, nemogućnosti korišćenja ekonomije obima te loša infrastruktura“ (Estrin i Uvalic 2014). Postojanje malih nacionalnih tržišta potvrđuje i Izvještaj o globalnoj konkurentnosti 2019. u kojem je istaknut i problem inovacija, ali i birokratske strukture institucija. Ipak, ovaj region ima i određene prednosti, odnosno potencijale kada je riječ o privlačenju stranih direktnih investicija, a ogledaju se u reformama koje teže da pojednostave proces investiranja, konkurentnoj poreskoj politici, ali i dostupnošću resursa, manjim operativnim troškovima, jeftinijoj radnoj snazi, manjim transportnim troškovima i mogućnostima da se smanji carinsko opterećenje proizvoda na ciljanim tržištima (Marjanović i Đukić 2020).

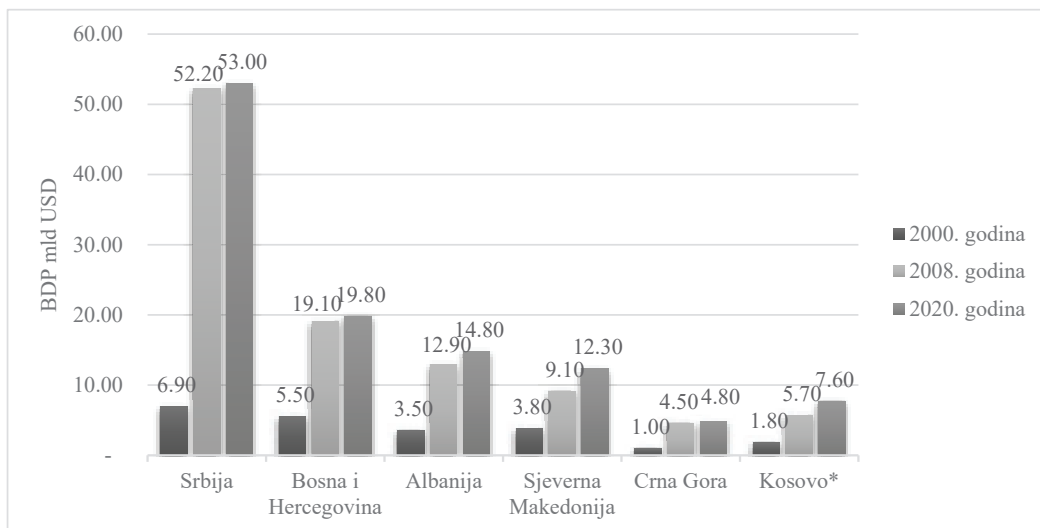
Kada je riječ o globalnim ekonomskim i političkim pomijeranjima, dolazi do ogromnih promjena u raspodjeli svjetske moći (Muzaffar i Yaseen i Rahim 2017), a COVID-19 je prekretnica koja će u budućnosti dovesti do nepovratnih promjena. Singh ističe dvije dalekosežne posljedice pandemije, prva je „moguća smrt neoliberalnog kapitalizma, a druga kraj unipolarnog imperijalističkog svjetskog poretka“ (Singh 2020). Profesor Dani Rodrik kaže da je kombinacija globalizacije i automatizacije dovela do „prerane deindustrijalizacije“ u zemljama sa niskim i srednjim prihodima, blokirajući im put ka razvoju (Rodrik 2015). Tržišta sa velikim učešćem radnika na rutinskim poslovima i niskim stepenom obrazovanja suočavaju se sa najvećim rizicima.

I grupa tehnološki intenzivnih zemalja suočava se sa velikom izloženošću automatizaciji, ali istovremeno ima koristi od visoke konkurentnosti svoje privrede.

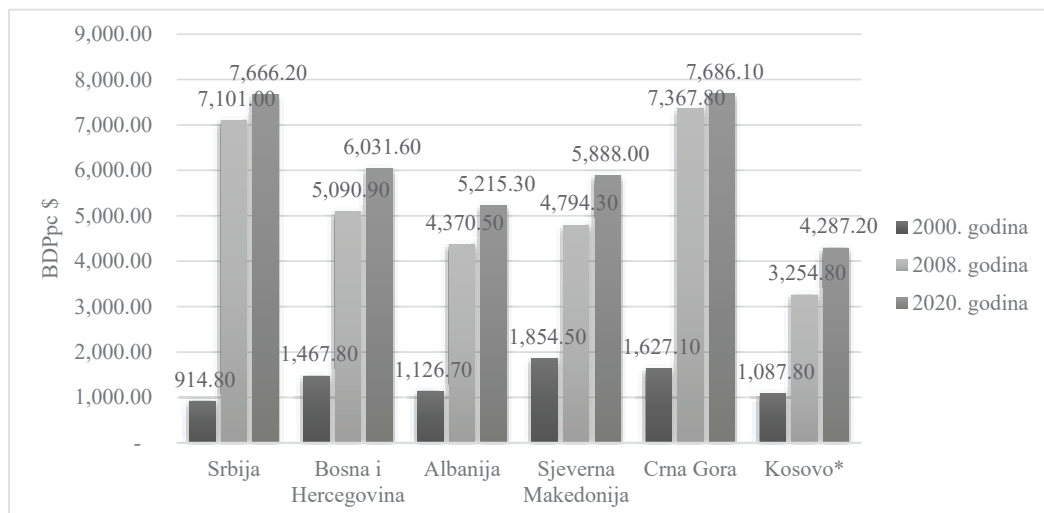
Kao što tvrdi Strange: „Strukturne promjene u svjetskoj ekonomiji utiču na prirodu diplomatije, ne samo između država, već i unutar država, kompanija i između kompanija i država“ (Strange 1996). Zemlje Zapadnog Balkana ranjive su na globalne posljedice zagrijavanja i klimatske promjene daleko iznad njihovog doprinosa ovim trendovima. Ukoliko se ovakvi trendovi nastave u budućnosti mogućnosti ostvarivanja ekonomskog rasta će se toliko značajno promijeniti da se vrlo lako može desiti da visoke stope ekonomskog rasta više ne budu primarni cilj ekonomske politike. Zbog toga je neophodno izvršiti prelazak sa „smeđe“ ekonomije na zelenu ekonomiju „korišćenjem ekonomije znanja, primjenom najboljih tehnologija, ulaganjem u efikasnost korišćenja prirodnih resursa i povećanjem energetske efikasnosti“ (Bobylev i Kudryavtseva i Yakovleva 2015). Krajnji rezultat treba da bude održivi razvoj, koji se smatra glavnim stubom rasta svjetske ekonomije.

2. METODOLOGIJA I REZULTATI

Izvršena je komparativna analiza sekundarnih podataka, koje determinišu ekonomski razvoj i trenutni položaj zemalja Zapadnog Balkana. Prikupljanje podataka oslanjalo se na sekundarne podatke Svjetske banke (Svjetska banka 2022), a za analizu kretanja makroekonomskih pokazatelja uzet je period od 2000. do 2020. godine.

Grafikon 1. Vrijednost BDPpc u milijardama američkih dolara, tekuće cijene (Svjetska banka 2022, prikaz autora)

Grafikon 2. Vrijednost BDPpc izraženo u američkim dolarima, tekuće cijene (Svjetska banka 2022, prikaz autora)

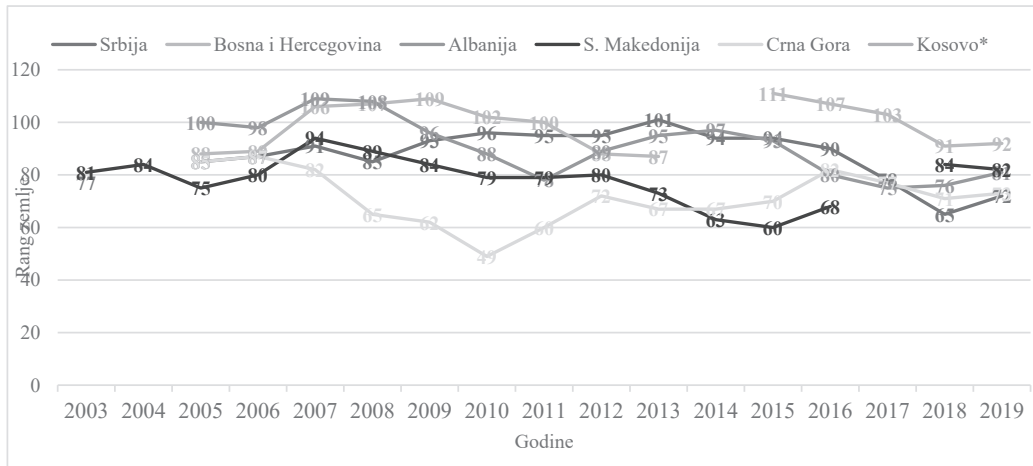
Novi milenijum donio je mnogo pozitivnih stvari u svim zemljama Zapadnog Balkana. Generalno, zemlje WB6 su do 2008. godine doživjele značajna poboljšanja u pogledu većine makroekonomskih pokazatelja. Nakon 2001. godine, mnoge važne ekonomske i institucionalne reforme su sprovedene, čak i u onim zemljama koje su u prošlosti mnogo zaostajale.

„Brzi rast zemalja Zapadnog Balkana u periodu 2000-2008. bio je u velikoj mjeri podržan snažnim prilivom međunarodnog kapitala. Ekspanzija bankarskih kredita omogućila je veliko zaduživanje domaće privrede i stanovništva. Iako su rashodi brojnih vlada u mnogim zemljama rasli, takve aktivnosti imale su podršku MMF i EU“ (Bartlett i Prica 2011). Period od 2000. godine možemo podijeliti na dva podperioda, period prije i period poslije Svjetske finansijske krize 2008. U prvom periodu prosječna stopa rasta zemalja WB6 je iznosila 28.84%, 16.83%, 17.77%, 12.83%, 21.07%, a u drugom periodu 0.12%, 0.29%, 1.16%, 1.79%, 0.42%, 2.46%, respektivno (Autori 2022). Inicijalno, moglo bi se reći da su ove niže stope ekonomskog rasta direktna posljedica prethodno spomenute krize. To jeste tačno, ali treba uzeti u obzir nisku početnu bazu sa početka milenijuma. S obzirom na to da se dio ovog rada odnosi na utvrđivanje mogućnosti primjene modela održivog razvoja, može se postaviti pitanje da li je potrebno postojeći model izmijeniti kako bi se stope rasta vratile na predkriznu putanju.

Proces liberalizacije međunarodne trgovine nakon 2001. godine sa zemljama Evropske unije i ostalim zemljama WB6 doveo je do značajnog povećanja obima spoljnotrgovinske razmjene tokom perioda 2001-2008, koji je u nekim slučajevima porastao čak četiri ili pet puta. „Taj brzi rast obima spoljnotrgovinske razmjene podstakao je rast uvoza koji nije bio praćen podjednako brzim rastom izvoza, s obzirom na relativno nekonkurentne ekonomije zemalja WB6, došlo je do povećanja spoljnotrgovinskog deficita“ (Bartlett i Prica 2011).

WB6 su vremenom postizale sve veću makroekonomsku stabilnost, koja je bila posebno važna zbog brojnih epizoda hiperinflacije tokom 1990. Stope inflacije su postepeno smanjivane na jednocifrene brojeve, čak i u zemljama koje su ranije imale ekstremnu monetarnu nestabilnost – Srbija. Do odgovarajuće fiskalne konsolidacije došlo je i kroz smanjenje javne potrošnje, reformu poreskog sistema i poštovanje rigoroznih fiskalnih pravila, a posebno u nekoliko posljednjih godina zahvaljujući nadzoru Evropske unije kroz programe ekonomskih reformi.

Radi detaljnijeg uvida u ekonomski položaj zemalja Zapadnog Balkana izvršena je analiza Indeksa globalne konkurentnosti (GCI) ovih zemalja. Indeks je posmatran u periodu 2004-2019. Posmatra se period zaključno sa 2019. godinom, jer Izvještaj o globalnoj konkurentnosti nije kao prethodni – fokusira se na oporavak zemalja od ekonomskih posljedica pandemije COVID-19.

Grafikon 3. Rang lista zemalja WB6 prema Izvještajima globalne konkurentnosti za period 2004-2019. (Svjetski ekonomski forum 2019, prikaz autora)

Vidljivo je da iako se nije značajno mijenjala (povećavala) konkurentnost posmatranih zemalja, iste su doživjele značajno povećanje BDP-a kao najreprezentativnijeg indikatora dostignutog nivoa privrednog razvoja. Postavlja se pitanje kako su to uspjele? Intenzivan rast i razvoj je bio značajno podržan kreditima međunarodnih finansijskih institucija, kao preovladavajućeg izvora finansiranja. Bruto nacionalne štednje zemalja WB6 u 2020. godini iznose SRB 20,6%, BIH 15,72%, ALB 11,07%, MK 26,34%, MNE 5,23%, XK* 26,58%, stoga određene zemlje imaju solidne kapacitete za sopstveno finansiranje, ukoliko se uzme u obzir da učešće bruto štednje u svjetskom BDP-u 2020. godini iznosi 25,9% (Svjetska banka 2022). Ovo je posebno važno prilikom kreiranja budućeg modela, jer ino izvori finansiranja u pravilu imaju političku konotaciju koja narušava nacionalni suverenitet, odnosno autonomiju u donošenju socio-ekonomskih odluka.

Evidentno je da ove zemlje nisu uspjele da ostvare povećanje konkurentnosti na svjetskom tržištu, što je dodatni argument za promjenu modela rasta ovih ekonomija.

Svjetski ekonomski forum (Schwab 2019) pri ocjenjivanju i rangiranju zemalja po konkurentnosti polazi od određenih pokazatelja koje smatra presudnim za privredni razvoj jedne države. Svi pokazatelji su grupisani u dvanaest stubova. Analizom GCI 2019 dolazimo do zaključka da je od zemalja Zapadnog Balkana najkonkurentnija Srbija, koja se nalazi na 72. mjestu. Bosna i Hercegovina se nalazi na začelju ovog regiona i zauzima poziciju najnekonkurentnije zemlje na Zapadnom Balkanu i nalazi se na 92. mjestu. Ukoliko analiziramo svaki stub konkurentnosti primjećuje se da zemlje WB6 najveće ocjene imaju iz zdravstva i osnovnog obrazovanja, dok najniže ocjene dobijaju u oblasti institucija, inovacija i veličine tržišta.

Iz priloženog vidljivo je zaostajanje zemalja Zapadnog Balkana za razvijenim zemljama. Da bi uspjele da se približe svjetskim standardima koje su mnoge druge zemlje dostigle neophodno je da prate globalna ekonomska pomijeranja.

Sve je teže izvršiti sustizanje naprednih ekonomija. Ekonomije sa niskim i srednjim dohotkom imaju sve lošiju startnu poziciju da se prilagode predstojećim poremećajima. Bez momentalnog i ambicioznog odgovora, i na nacionalnom i na međunarodnom nivou, broj zemalja koji prelazi iz

grupe zemalja sa niskim dohotkom u grupu zemalja sa srednjim dohotkom mogao bi čak da počne da opada.

Ratna dešavanja u Ukrajini dovode do niza novih neizvjesnosti, od kojih je najveće sigurno snabdijevanje energijom i hranom. Ekonomske reperkusije invazije Rusije na Ukrajinu započete 24.02.2022. godine su vidljive, a njihova konačna lista je neizvjesna, kao i samo trajanje rata. Obe zemlje obiluju ogromnim prirodnim resursima i spadaju u redove najvećih svjetskih izvoznika žitarica. Riječ je o dobrima na kojima se zasniva savremeni tempo života. Zbog toga ovaj rat nije sličan prethodnim. Nedavni skokovi cijena energije i hrane – prouzrokovani uskim grlima u globalnom lancu snabdijevanja i efektima ponovnog otvaranja – su intenzivirani nakon ruske invazije na Ukrajinu. Rat u Ukrajini izvršio je dodatni pritisak na povećanje cijena energije i hrane. Inflacija dostiže svoje rekordne nivoe u posljednje dvije decenije, naročito u Evrozoni. Prije invazije, rast cijena je bio okarakterisan kao kratkoročan, no danas, velike su šanse da će se inflacija učvrstiti dodatno smanjujući realne prihode domaćinstva. Rat je odjednom ograničio snabdijevanje, uglavnom Evrope, energentima, pšenicom i drugim proizvodima iz Rusije i Ukrajine.

Ne tako davno, na početku pandemije COVID-19, inflacija u Evrozoni je imala opadajući trend, prvenstveno zbog naglog pada cijena energenata (pada cijena nafte i prirodnog gasa). Pad cijena energenata bio je prouzrokovan padom tražnje za energentima usljed zabrana i ograničenja kretanja. Međutim, „od januara 2021. inflacija u Evrozoni se intenzivira i dobija snažan uzlazni trend tako da u februaru 2022. iznosi 5.9%. Podaci za prve mjesec 2022. sugerišu da je porastao doprinos gasa i električne energije rastu cijena energenata – rast cijena energenata objašnjava više od polovine ukupnog rasta cijena u februaru 2022.“ (Koester i Lis i Nickel 2022). Rastući troškovi energije povećavaju cijene hrane, ali da bi se sagledali konačni efekti potrebno je vrijeme, jer u nekim slučajevima efekti rasta cijena energenata na rast cijena hrane traju godinama – što implicira da će rast cijena hrane u budućnosti potrajati. Kumulativno, „rast cijena energije i hrane objašnjava 2/3 ukupne inflacije u februaru 2022.“ (Koester i Lis i Nickel 2022).

U periodu dužem nešto više od dvije godine desile su se istorijske oscilacije cijena ovih dobara – negativan rast cijena energenata na početku pandemije i današnji rast potpomognut ratnim dešavanjima u Ukrajini. Ove volatilnosti cijena su primarno izazvane spletom neekonomskih aktivnosti.

3. DISKUSIJA

Na osnovu prethodno izvršene analize globalnih ekonomskih kretanja i pokretača globalne ekonomije, koji ostvaruju reperkusije i na ekonomije zemalja Zapadnog Balkana, identifikovani su pravci kojima treba da se kreću ove zemlje. Slijedeći preporuke koje su date u nastavku one mogu da iskoriste pravac kretanja globalne ekonomije, odnosno prilike koje donosi te tako ostvare ekonomske performanse iznad sadašnjih. Na taj način, imaju šansu da u optimističnom scenariju u srednjem, a realističnom u dugom roku, ostvare visoke stope rasta BDP-a i pređu iz grupe zemalja sa višim srednjim dohotkom u zemlje sa visokim dohotkom.

Preporuke koje su date na osnovu analize mogu se posmatrati sa dva aspekta. Prvi se odnosi na ukupne odgovore na globalna ekonomska pomijeranja, pri čemu zemlje treba da se posvete suštinskim promjenama ekonomija i fokusiranja istih na:

- Ekonomiju znanja;
- Ekološka pitanja i održivi razvoj;
- Geopolitičke promjene i pozicioniranje zemalja Zapadnog Balkana;
- Privlačenje investicija i uzimanje učešća u globalnim lancima snabdijevanja.

Drugi aspekt preporuka se odnosi na strukture privreda, odnosno na sektorsku i gransku strukturu ekonomija, gdje se smatra da su oblasti koje su najperspektivnije za zemlje Zapadnog Balkana informacione tehnologije, energetske sektor, prehrambena industrija i automobilska industrija. U

nastavku detaljnije će se objasniti preporuke, način implementacije istih i potencijalne koristi koje posmatrane zemlje mogu da imaju od njih.

3.1. Strateški pravci

Prema Izvještaju o globalnoj konkurentnosti koji objavljuje Svjetski ekonomski forum (Schwab 2019), ekonomije svijeta su se sve do izdanja GCI 2018 dijelile u tri grupe: one koje pokreću faktori proizvodnje, efikasnost u proizvodnji i inovacije (Schwab 2019). Napominjemo da je te 2018. godine izvršena značajna revizija metodologije GCI (konceptualni okvir, metodologija izračunavanja i određeni stubovi su izmijenjeni/dodati), jer je Schwab smatrao da u uslovima 4IR nije logično „nametati” prioritete vladama zemalja, kroz primjenu različitih pondera stubova (Schwab 2019). Obrazloženje je da, kako se nastavlja 4IR, svi faktori konkurentnosti imaju sličan uticaj na konkurentsku poziciju zemlje te se svaki stub može smatrati potencijalnim prioritonom bez obzira na nivo dohotka. S toga, u GCI v4.0 svi stubovi imaju jednak ponder, odnosno težinu koja iznosi 8.3% (1/12). Zbog toga je potrebna opreznost kada se rezultati GCI 2018 upoređuju sa rezultatima prethodnih izdanja – neophodno je izvršiti njihovo preračunavanje kako bi bilo moguće kontinuirano poređenje pozicija zemalja na rang listama različitih izdanja. No, radi preciznijeg utvrđivanja ekonomskih politika, koje bi mogle da podstaknu ekonomski razvoj zemalja WB6, poslužićemo se sa metodologijom korišćenom u GCI v3.0. One koje su najrazvijenije, a koje su prema indeksu koji kreira ovaj izvještaj i najkonkurentnije, jesu ekonomije koje pokreću inovacije. Iz tog razloga kao ključni strateški pravac vidimo ekonomiju znanja, koja je zapravo generator inovacija, a putem njih, povećanja konkurentnosti i u konačnici povećanja blagostanja u jednoj zemlji. Zemlje WB6, uprkos solidnom potencijalu u vidu ljudskog kapitala i dalje nisu ekonomije znanja, iako u određenim industrijama, poput informacionih tehnologija ima značajnih pomaka. Ekonomija znanja, takođe, podrazumijeva kreiranje velike dodate vrijednosti, što se razlikuje od sadašnje putanje posmatranih zemalja. Upravo količina dodate vrijednosti, pogotovo koju kreiraju i zadržavaju rezidenti, odvaja bogate od siromašnih te zemlje WB6 treba da što prije pođu putem ekonomije znanja, kako ne bi ostali u grupi koju pokreće efikasnost ili čak resursi. Da bi se navedeno ostvarilo, neophodno je napraviti reforme na tri polja. Na prvom mjestu, tu je razvoj ekosistema koji podstiče inovacije, a koji podrazumijeva stimulisanje ulaganja u istraživanje i razvoj privatnog sektora, obično putem fiskalne politike. Takođe, neophodno je prilagoditi i legislativu, naročito u polju zaštite prava intelektualne svojine, jer u suprotnom nije moguće iskoristiti ekonomski potencijal inovacija, odnosno adekvatno ga monetizovati. Osim toga, u pogledu pravnih normi neophodno je izvršiti liberalizaciju u domenu preduzetništva i smanjiti barijere za ulazak u biznis, kroz pojednostavljivanje ili čak ukidanje administrativnih procedura. Drugo polje na kojem ove zemlje treba da rade jeste kreiranje obrazovnog sistema koji podstiče inovacije i preduzetništvo, što će se postići kroz prilagođavanje kurikuluma na svim nivoima, posebno kroz uvođenje nastave po STEAM principu, zatim kreiranja obrazovnih habova i preduzetničkih organizacija, ali i kroz ulaganje u R&D u visokoobrazovnim institucijama. Treće polje jeste kreiranje preduzetničke kulture i razbijanje stereoptipa pristunih u zemljama Zapadnog Balkana, naročito kada je riječ o stigmatu prema „trial and error“ načinu rada, ali i o negativnim konotacijama privatnog biznisa koje su zaostavljene iz perioda socijalizma. Kroz promjene u ova tri polja dolazi na put ekonomije znanja i stvaranja inovativnih, konkurentnih domaćih kompanija koje postaju takmaci i na svjetskom tržištu, što posredno i cjelokupnu ekonomiju čini konkurentnijom.

Ekonomija znanja nije cilj sama po sebi već je i preduslov za snažan ekonomski napredak, jer će od sektora u kojima se ona najviše ističe pozitivne efekte osjetiti i drugi sektori na osnovu povećanja potrošnje onih koji kreiraju vrijednost kroz inovacije. Nadalje, tako se omogućava i uključivanje u globalne lance vrijednosti na način da se uzima značajno veće učešće u dodatoj vrijednosti, nasuprot trenutnoj situaciji u kojoj su regionalne firme najčešće puki izvršio

određenih poslova u kojima ne stvaraju značajan dio vrijednosti. Ovo je naročito bitno iz razloga što se lanci vrijednosti sele iz zemalja koje su do sada tradicionalno uzimale veliki dio učešća, u prvom redu zemalja Jugoistočne Azije. Veliku ulogu u ovome svakako igraju i strane direktne investicije koje su bitne posebno zbog transfera tehnologije i otvaranja novih tržišta za izvoz, a uz ekonomiju znanja, odnosno adekvatno poslovno okruženje i ljudski kapital koji joj pogoduju, biće višestruko lakše privući strane direktne investicije u oblastima koje imaju visok nivo dodate vrijednosti, za šta već ima primjera u zemljama Zapadnog Balkana, naročito u IT industriji.

Osim ekonomije znanja i uključivanja u lance vrijednosti, veliki značaj za ekonomije Zapadnog Balkana imaće oblast održivog razvoja i zelene ekonomije, na način da bi se, uz određena prilagođavanja, neke privredne oblasti, koje su već razvijene u ovim zemljama, mogle da pronađu nova, platežno jaka tržišta i to sa povećanim nivoom dodate vrijednosti. U ovom domenu je neophodno izvršiti reforme u četiri oblasti, a to su energetika, poljoprivreda, industrija i saobraćaj. Prve tri oblasti su posebno bitne iz razloga što zemlje WB6, uz prilagođavanje postojećih kapaciteta standardima, prije svega EU, mogu ne samo da otvore tržišta za „zelene“ i ekološki čiste proizvode, već i zato što je izvjesno da proizvode koji nisu takvi potencijalno neće ni biti moguće izvoziti na tržište EU koje je svakako najveće izvozno tržište za ove ekonomije. Takođe, za biznise koji zadovoljavaju ekološke standarde i doprinose zelenoj ekonomiji već je moguće da ostvare finansiranje po povoljnijim uslovima u odnosu na opšte tržišne, čime mogu da podstiču budući rast. Pored ekonomije znanja, za privlačenje investicija potrebna je i pravna zaštita investitora, fiskalne olakšice, ali i smanjenje administrativnih i trgovinskih barijera.

Konačno, svijet se mijenja i politički, a ne samo ekonomski. Tu se u prvom redu misli na jačanje istočnih ekonomija, posebno kineske, ali i indijske, dok ni Ruska Federacija ne igra nezanemarljivu ulogu. Iz unipolarnog se prelazi u multipolarni svijet te je neophodno da većina zemalja Zapadnog Balkana, koje nisu članice EU, usklade svoju spoljnu politiku sa globalnim pomijeranjima, kako bi onemogućile pristup ovim tržištima i ekonomskim potencijalima koje ona imaju.

Krizna situacija u Ukrajini za zemlje WB6 predstavlja opasnost, ali i šansu. Opasnost je ukoliko bi se ove zemlje prepustile nadi da će rat potrajati još svega nekoliko nedelja. Ukoliko zemlje regiona žele da ovu situaciju posmatraju kao šansu, potrebna im je jedna od mogućih promptnih reakcija koja se ogleda u ponudi radnih viza za visoko-kvalifikovane izbjeglice rata u Ukrajini. Veliki broj Rusa je napustio svoju zemlju uglavnom odlazeći u Gruziju i Jemen. Ista situacija je i sa Ukrajincima, s tim da su oni otišli u pravcu zapadnih zemalja. Rusima trenutno Zapad nije atraktivan zbog diskriminacije i nemogućnosti dobijanja viza, s toga određene zemlje WB6 (konkrento Srbija) može da bude veoma atraktivna uzimajući u obzir ne samo kulturne veze, već i istorijsku činjenicu o ulozi ruske dijasporice iz 1905. i 1917. godine za unapređenje brojnih naučnih disciplina u Srbiji. Automatski postavlja se pitanje da li Srbija ima realnu potrebu za tolikim brojem radnika kada statistike svjedoče o visokoj stopi nezaposlenosti u Srbiji, a i u WB6 generalno. Ti obrazovani Rusi bi u Srbiju došli sa svojim poslovima (pretežno iz IT sektora) tako da njihov dolazak ne bi podrazumijevao prijavljivanje na zavod za zapošljavanje. IT kompanije iz Novog Sada koje imaju ogranke u Ukrajini već nude zaposlenima realokaciju čitave porodice u trošku kompanije, što govori o proaktivnom djelovanju kompanija sa ovih prostora. Ali da bi se iskoristio puni potencijal novonastale situacije potrebna je sinhronizovana akcija svih kompanija koja bi bila koordinisana od strane vlada zemalja.

3.2. Šta razvijati?

U prethodnoj sekciji je već nagoviješteno koje su to oblasti koje bi bilo dobro da razvijaju ekonomije Zapadnog Balkana kako bi iskoristile promjene koje se dešavaju. Eksplicitno, to su energetska sektor, prehrambena industrija, automobilska industrija i informacione tehnologije. Posljednje navedeno su trenutno u većini ovih zemalja najbrže rastući sektori koji kreiraju veliku dodatnu vrijednost baziranu na ekonomiji znanja. Ujedno, imaju pretežno izvozni karakter. Ono što

bi bilo preporučljivo jeste da se nastoje kreirati klasteri IT firmi specijalizovanih za jedno oblast, na primjer finteh, IT za prehrambenu industriju ili poljoprivredu, gejmig industrija, itd. Energetski sektor je, takođe, veoma perspektivan, naročito ukoliko dođe do adekvatne zelene transformacije proizvodnje i smanjenja distributivnih gubitaka. Ovaj sektor i sada ima značajno učešće u BDP-u zemalja Zapadnog Balkana, a pošto zemlje obiluju hidropotencijalom koji se smatra obnovljivim izvorom energije, jasno je da je energetski sektor kako sadašnjost, tako i budućnost regionalnih privreda. Prehrambena industrija je već razvijena u određenoj mjeri u ovim zemljama, a bilježi se i visok nivo intraregionalne trgovine. Ova oblast je perspektivna i iz razloga što je veoma otporna na eksterne šokove kojih će zbog brojnih promjena biti u budućnosti, a uz modernizaciju i zadovoljavanje tehničkih i standarda kvaliteta, otvara se i značajna mogućnost za izvoz, naročito u periodima kada će u oblastima sa ekstremnijim klimatskim uslovima dolaziti do nestašice hrane. Konačno, veliki potencijal leži u automobilskoj industriji. Ona kreira značajnu dodatu vrijednost i brojne inovacije, a u regionu već postoje kompanije koje učestvuju u lancima vrijednosti u ovoj industriji. Uz adekvatne napore u kreiranju ekonomije znanja, regionalne ekonomije bi mogle još značajnije da se uključe u ovu oblast.

ZAKLJUČAK

S obzirom na prethodno navedeno, evidentno je da se svijet ubrzano i značajno mijenja. Samim tim, te promjene utiču i na globalnu ekonomiju, od koje svakako zavise i zemlje WB6 koje su redom male i otvorene ekonomije te na njih globalna dešavanja utiču u velikoj mjeri. Ta velika globalna pomijeranja su ukratko predstavljena aktuelizacijom pitanja klimatskih promjena i klimatske akcije, sve veća upotreba digitalnih tehnologija i automatizacije u svim aspektima ekonomije, geopolitička pomijeranja u svijetu i multipolarizacije i rasta moći i značaja Kine i Rusije te napredak azijskih ekonomija. Ove promjene posljedično izazivaju i promjene u načinu proizvodnje, upotrebi novih tehnologija, promjene u energetici i snabdijevanju električnom energijom te brojne druge.

Sve zemlje, pa tako i zemlje WB6, na ove promjene mogu reagovati na dva načina. Prvi je da se stihijski prepuste njima i čekaju šta će se desiti, da li će im te promjene i pomijeranja pogodovati ili će ih pregaziti i ugroziti njihov ekonomski položaj. Drugi način je proaktivni način, kojim se anticipiraju promjene i globalna pomijeranja te se njima prilagođava i tako koriste prilike koje se otvore. Ovaj način je svakako bolji put za poboljšanje ekonomskog položaja stanovništva, što bi trebalo da bude krajnji cilj svake vlade.

U radu je identifikovano nekoliko stvari koje treba da implementiraju zemlje WB6 kako bi spremno dočekale budućnost i iskoristile globalna ekonomska pomijeranja koja se već dešavaju. To su:

- Preorijentacija ekonomije na ekonomiju znanja (posebno u domenu tehnologije);
- Promjena energetske politike;
- Rad na privlačenju SDI radi transfera tehnologija i preuzimanja dijelova lanaca proizvodnje iz azijskih ekonomija koje su napredovale;
- Unapređenje politika iz domena ekologije (u saobraćaju, industriji, poljoprivredi);
- Stavljanje akcenta na razvoj IT, prehrambene industrije, energetike i automobilske industrije;
- Vođenje mudre diplomatije kako bi se iskoristio ekonomski potencijal rastućih sila.

Ono što je svakako izuzetno važno napomenuti jeste da su zemlje WB6 i do sada imale određene strategije razvoja za budućnost, ali su te strategije uglavnom ostajale mrtvo slovo na papiru. Da bi neka strategija imala uopšte šansu za uspjeh, potrebno je da se ona i sprovede, odnosno da se zaista dešavaju reforme i sprovedu mjere ekonomske politike kojima je cilj da promijene ekonomiju na način da bude sposobna da odgovori na globalne ekonomske promjene.

LITERATURA

1. Bartlett, Will and Prica, Ivana. 2011. „The Variable Impact of the Global Economic Crisis in South East Europe.“ *Economic Annals*. 56 (191): 7–34. Accessed: April 20. 2022. <https://doi.org/10.2298/EKA1191007B>
2. Bobylev, Sergey and Kudryavtseva, Olga and Yakovleva, Ekaterina. 2015. „Regional Priorities of Green Economy.“ *Economy of Region*. 1(2): 148–60.
3. Erić, Ognjen and Popović, Goran and Stanković, Dragan. 2017. „Evrointegracije i Makroekonomska Pozicija Zemalja Zapadnog Balkana.“ *MPRA Paper*. 1-14. Accessed: April 10. 2022. <https://econpapers.repec.org/paper/pramprapa/103198.htm>
4. Estrin, Saul and Uvalic, Milica. 2014. „FDI into Transition Economies.“ *The Economics of Transition*. 22 (2): 281–312.
5. Estrin, Saul and Uvalic, Milica. 2016. “Foreign Direct Investment in the Western Balkans: What Role Has It Played During Transition?” *Comparative Economic Studies*. 58 (3): 455–83. Accessed: April 30. 2022. <https://doi.org/10.1057/ces.2016.10>
6. Gupta, Dipak and Chandradathan, Madhavan and Blee, Andrew. 1998. „Democracy, Economic Growth and Political Instability: An Integrated Perspective.“ *The Journal of Socio-Economics*. 27 (5): 587–611. Accessed: April 12. 2022. [https://doi.org/10.1016/S1053-5357\(99\)80113-9](https://doi.org/10.1016/S1053-5357(99)80113-9)
7. Jong-A-Pin, Richard. 2009. „On the measurement of political instability and its impact on economic growth.“ *European Journal of Political Economy*. 25 (1): 15–29.
8. Kirikkaleli, Dervis. 2016. „Interlinkage Between Economic, Financial, and Political Risks in the Balkan Countries: Evidence from a Panel Cointegration.“ *Eastern European Economics*. 54 (3): 208–27. Accessed: April 14. 2022. <https://doi.org/10.1080/00128775.2016.1168704>
9. Koester, Gerrit and Lis, Eliza and Nickel, Christiane. 2022. „Inflation Developments in the Euro Area Since the Onset of the Pandemic.“ *Intereconomics*. 2022(2): 69–75.
10. Marjanović, Darko i Đukić, Mihajlo. 2020). „Western Balkan countries as an attractive investment destination.“ *Economic Analysis: journal of emerging economics*. 53(2): 109-120. Accessed: April 30. 2022. <https://www.library.iien.bg.ac.rs/index.php/ea/article/view/1302/1105>
11. Miljkovic, Dragan and Rimal, Arbindra. 2008. „The impact of socio-economic factors on political instability: A cross-country analysis.“ *Journal of Behavioral and Experimental Economics*. 37(6): 2454–63.
12. Muzaffar, Muhammad and Zahid, Yaseen and Nazim, Rahim. 2017. „Changing Dynamics of Global Politics: Transition from Unipolar to Multipolar World.“ *Liberal Arts and Social Sciences International Journal*. 1 (1): 49–61. Accessed: April 16. 2022. <https://doi.org/10.47264/idea.lassij/1.1.6>
13. Porter, Michael. 1990. „The Competitive Advantage of Nations.“ *Harvard Business Review*. 73-91. Accessed: April 18. 2022. http://www.economie.ens.fr/IMG/pdf/porter_1990_-_the_competitive_advantage_of_nations.pdf
14. Rodrik, Dani. 2015. „Premature Industrialization.“ *Journal of Economic Growth, Springer*. 21(1): 1-33.
15. Schwab, Klaus. 2019. „The Global Competitiveness Report.“ World Economic Forum. 666. Accessed: April 25. 2022. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
16. Singh, Paramjit. 2020. „Beyond the COVID-19 Pandemic: Gauging Neoliberal Capitalism and the Unipolar World Order.“ *International Critical Thought*. 10 (4): 635–654. Accessed: April 10. 2022. <https://doi.org/10.1080/21598282.2020.1869995>

17. Strange, Susan. 1996. „The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy.“ *Cambridge University Press*. Accessed: April 14. 2022. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511559143>
18. Svjetska banka 2022. „World Bank Open Data | Data.“ Accessed: April 30. 2022. <https://databank.worldbank.org/>
19. Vuletić, Dejan. 2018. „NATO i Zapadni Balkan.“ *Vojno delo*. 70 (7): 41–52. Accessed: April 9. 2022. <https://doi.org/10.5937/vojdela1807041V>
20. Zeneli, Valbona. 2014. „Economic Development in the Western Balkans: On the Road to Competitive Market Economies?“ *Connections: The Quarterly Journal*. 13 (4): 53–66. Accessed: April 10. 2022. <http://dx.doi.org/10.11610/Connections.13.4.03>